

Történelem, történetírás és Ezdrás-Nehemiás

Benyik Györggyel évtizedekkel ezelőtt találkoztam, s szakmai együttműködésünkből értelemszerűen lett barátság: egyrészt a Biblia szeretetében és magyarázatában nyilván társak voltunk, másrészt pedig (egyáltalán nem elhanyagolható körülmény) a harcostársról rögtön kiderült, hogy elkötelezett keresztyén és lekötelező személyiség. Azt talán nem kell hangsúlyoznom, hiszen minden olvasó többször megtapasztalhatta, hogy milyen felemelő érzés, ha Biblia felekezeti határokat is felülmúlva összekapcsol bennünket, s meggyőz arról, hogy Krisztus egyháza egy – *kat' holés tés gés*. Persze, protestáns részről különösen az töltött el nagy örömmel, hogy a történeti magyarázatban is egyek vagyunk: az értelem mindig történeti, hiszen a kijelentés történelemben hangzott el, s az üzenetet nekünk is a történelemben kell értelmeznünk, aktualizálnunk.

A történelem természetesen konstrukció: nem egyszerűen eseménysor, nem adathalmaz, hanem azt az értelmet tükrözi, ahogy a mindenkori jelen értelmezi a múltat. Banális kijelentés, hogy ugyanazon eseménysorból többféle történelem állítható össze – nyilván annak megfelelően, hogy hányan élik át a *historia est magistra vitae igazságát*. S a kánonban jelenlévő történetírás vizsgálata számára talán szekunder fontosságú (bár nem elhanyagolhatatlan) maga az eseménysor sem, mégis az üzenet megértése szempontjából inkább azt kívánjuk megérteni: hogyan értelmezték és aktualizálták a múltat a bibliai könyvek szerzői, hiszen számunkra ez útmutatóként szolgál.¹

Mindezt azért tartottam fontosnak hangsúlyozni, mert úgy tűnik az újabb kutatások alapján: az Ezdrás és Nehemiás könyveivel kapcsolatban ugyanazon történelemnek két különböző konstrukciójával van dolgunk.² Az a véleményem, hogy ennél még többről is beszélhetünk: nem csak két különböző konstrukcióról beszélhetünk, hanem a könyvek anyagainak összeállítói szándékosan illesztették egymás mellé a két konstrukciót, abban a

¹ Nem árt, ha teológusok is foglalkoznak egy kicsit történetfilozófiával! Erre itt most nincs helyünk, de tudjuk ajánlani a Gyurgyák János és Kisantal Tamás által szerkesztett kétkötetes művet: *Történetelmélet*, I-II, Budapest, Osiris, 2006.

² A löweni biblikus konferencián (nyomtatásban: W. Dietrich et al. /Hrsg./, *The Books of Samuel*, BETL 284, Leuven/Paris/Bristol: Peeters, 2016, 83kk) L. L. Grabbe amellet érvelt, hogy célszerű mindig röviden összegezni azokat az adatokat, amelyeket a történetírás során stabilnak tekintünk. Valóban van értelme annak, hogy megkülönböztessük azon részeket egy dokumentumon belül, amelyek kétértelműség nélkül, az egyéb történeti ismereteinkkel egybehangzó módon állítanak valamit, szemben a származtatott, vagy valamilyen ideológiai premisszát tükröző adatoktól. Grabbe ugyan fenntartásaimat nézetével szemben nem szívesen vette, ugyanakkor úgy látom, hogy ő maga is tökéletesen megvalósítja könyvében: *Ezra–Nehemiah*, London/New York, Routledge, 1998, 123kk. Ezdrás esetében a modell működik (Grabbe szerint a Kürosz-ediktum, 1,1-4, a visszaszolgáltató templomi kincsek listája, 1,9-11, valamint a hazatérők listája, 2,1-72, megbízható forrás); Nehemiás esetében azonban ilyen felsorolást nem tud adni. Ez azonban mit sem von le annak értékéből, hogy Nehemiás könyve is jól felhasználható a modern történész számára, csak jól kell kiértékelnünk forrásként.

meggyőződésben, hogy az eseményeket egyetlen történet nem tudná kellőképpen illusztrálni; két teljesen eltérő szempontú elbeszélés kell ahhoz, hogy a zsidóság kezdeteinek történetét érthetően adjuk tovább. Az egyik szempont egy magánember véleménye – még akkor is, ha ez a magánember nem akárki, hanem Jehúd (Júda) tartományának perzsa helytartója. Ennek ellenére Nehemiás könyvében egy hús-vér ember áll előttünk, akinek érzései vannak, aki személyes bátorságot is mutat Jeruzsálem felépítésekor, és aki életét tette föl arra a szent feladatra, hogy a fogság utáni zsidó társadalmat fölépítse. A másik pedig ugyan szintén egy olyan magánemberről szól, akinek élete összeforrt művével; csak hogy Ezdrás nem olyan hús-vér ember, mint Nehemiás a könyv leírásában. Inkább egy márványszobor, akinek érzéseiről nem értesülünk, aki voltaképpen semmilyen fölösleges dolgot nem csinál, csak egyet: a törvény legiszlációja az egyetlen életcélja. Nem véletlen, hogy a zsidó tradícióban Ezdrásnak tulajdonítják a jeruzsálemi templom pusztulása következtében megsemmisült Tóra újbóli átvételét, ezúttal nem kőtáblákon, hanem az ÚR diktálása alapján. A két konstrukció világosan kivehető: egy személyes emlékezés, illetve egy hivatalos beszámoló – ez a kettő kell ahhoz, hogy megfelelő mélységben ismertessük meg az utókorral az emlékezetet. Évekkel ezelőtt már hangsúlyoztam ezt – hozzá téve, hogy itt egy sajátos irodalmi eszközzel van dolgunk. Aulikki Nahkola joggal hangsúlyozza: „Double narratives are thus not a unique, but highly unusual literary phenomenon, and they must not simply be absorbed into a larger, more general category of repetition and duplication of literature.”³

Ha arra tekintek, amit diákként a teológiai akadémiánt tanultam, tehát a rövid félszáz évvel ezelőtti tudományos álláspontból indulunk ki, akkor meglehetősen gyér eredményeket tudunk felmutatni – sajnos, ezt kell mondjuk K. Galling és M. Noth kutatásai ellenére is.⁴ A Krónikás Történeti Művének részeként elég kis figyelem összpontosult Ezdrás és Nehemiás könyveire, s *grosso modo* az az állítás látszott megalapozottnak, hogy a közvetlen fogság utáni évszázad történetében meglehetősen nagyok a bizonytalanságok, s hogy a zsidó restauráció teológiája a fogság előtti teológia sápadt visszfénye. Mára azonban nagyot fordult a világ! A változásokról korábban már beszéltem, itt csupán egy kulcsmozzanatát hadd említsem: Ezdrás és Nehemiás

³ A. Nahkola, *Double Narratives in the Old Testament. The Foundations of Method in Biblical Criticism*, BZAW 290, Berlin/New York, W. de Gruyter, 2001, 196.

⁴ K. Galling, *Studien zur Geschichte Israels im persischen Zeitalter*, Tübingen, J. C. B. Mohr (P. Siebeck), 1964, valamint kommentárja Ezdrás és Nehemiás könyveihez a *Das Alte Testament Deutsch* sorozatban *Die Bücher der Chronik, Esra, Nehemia*, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 1954. Hasonlóképpen nagy hatású volt M. Noth könyve is: *Überlieferungsgeschichtliche Studien*, Halle, M. Niemeyer, 1948.

Ha valaki azonban egy mai könyvet vesz kezébe, úgy rögtön láthatja: hatalmasat változott a kutatás! Ajánlott olvasmány itt Diana Edelman munkája: *The Origins of the 'Second' Temple. Persian Imperial Policy and the Rebuilding of Jerusalem*, London/Oakville, Equinox, 2005.

könyvének a Krónikák könyvétől történő elválasztása mára teljesen természetesnek tűnik, s ha ezen belül is egyetlen szempontot említünk, az talán elegendő lesz. A Krónikák könyveiben Dávid személye és a dávidi királyság központi fontosságú; ha egyetlen műről van szó, akkor hogyan lehetséges, hogy Ezsdrás és Nehemiás könyve a dávidi királyságot szinte szó nélkül hagyja, mint ha éppenséggel el akarná hallgatni? A sorrendiség is fontos: bizonyosan a Kr.e. VI. század végén kellett elhagyni a hazatérés eme nagy reménységét, s az V. század folyamán nem is lehetett feleleveníteni a dinasztikus reményeket. Először tehát Ezsdrás és Nehemiás, utána a Krónikák könyvei! Ami pedig a két könyv közötti sorrendet illeti, a XIX. század óta tartó vita megfeneklett: érvek sorolhatók fel mindkét személy elsősege mellett; nagyjából azonban ugyanarról a korról, a Kr.e. V. század utolsó harmadáról számolnak be mindketten. A szempontok különbözősége azonban nem mindig engedi, hogy a két történeti konstrukciót aszúrba hozzuk egymással...

Ez utóbbi kérdésnél fontosabbnak bizonyult a források kérdése a két könyvben. Miként láttuk: Nehemiás könyve inkább a személyes emlékezések dokumentumaival, ill. Ezsdrás könyve inkább a hivatalos dokumentumokkal akarja a történet-közeliséget hangsúlyozni. Viszont nem mindegyiknek van azonos értéke. Egy-egy mondatot mindez megér! Az Ezsd 4,8–6,18 a dokumentumok látszatát is nyilván kelteni akarja, hiszen arámul íródott. Némelyek úgy gondolják, hogy a tartalom jól illik a perzsa birodalom politikájába, s a stílus is megfelelhet a kor szokásainak. Újabban azonban Schwiderski⁵ ennek ellenkezőjét állítja: szerinte inkább a hellenista irodai stílusjegyeket láthatjuk ezeken a dokumentumokon, s így talán inkább a Kr.e. III. századra tehetjük keletkezésük. A stílus azonban csak egy a problémák közül! Hiszen ha még el is fogadjuk, hogy perzsa korból származnak ezek a beszámolók, az idői sorrend nem korrekt: először a városfal felépítésének akadályoztatása miatt reklamál egy irat a perzsa királyhoz intézve, majd pedig a templom felépítésének akadályoztatásáról van szó. Úgy 70–80 esztendő lehetett a kettő között – természetesen a templom felépítése volt az első! Arra esetleg gondolhatunk, hogy a sorrendiséget befolyásolta, hogy az elbeszélés már Ezsdrás hazatérését készíti elő, s a templomi kincsek visszaszolgáltatása miatt fordult meg az időrend. Sajnos azonban a történész itt el kell ismerje: ki van szolgáltatva a forrásainak!

⁵ D. Schwiderski, *Handbuch des nordwestsemitischen Briefformulars. Ein Beitrag zur Echtheitsfrage der aramäischen Briefe des Esrabuches*, BZAW 295, Berlin/New York, W. de Gruyter, 2000, 381-382. „Bei den genannten Schreiben handelt es sich um fiktive Texte, die lediglich für einen literarischen Kontext geschaffen wurden.” (381) Schwiderski szerint a szövegek keletkezésének Kr.e. III. századi datálása *terminus ante quem non*. – A formális kritériumok vizsgálata persze csak az érem egyik oldala: még ha el is fogadjuk, hogy a dokumentumok a Kr.e. III. században keletkeztek, akkor is vizsgálnunk kell, hogy történetileg megbízható adatot tartalmaznak-e.

Hasonlóképpen gondban vagyunk, ha 7,12–26-ban Artaxerxész megbízását olvassuk, amivel Ezsdrás Jeruzsálembe ment. Kifejezetten jó dokumentum jelleggel bír a stílus, de vajon milyen kritérium van annak eldöntésére, hogy a jó stílus nem utánzás, hanem ténylegesen a perzsa király megbízását tartalmazza? Nem is történész az, akiben a kétely nem ver tanyát! Tény: évszázados immár a dokumentum hitelességének megkérdőjelezése. Ugyanakkor viszont azt kell mondjuk, hogy az ún. hamisító igen jó munkát végzett, hiszen nem került ellentmondásba Ezsdrás későbbi történetével – igaz ugyan, hogy túlságosan is hangsúlyozza az izraeli szempontot⁶, ami pedig inkább ellene mond annak, hogy ténylegesen a perzsa udvarból származik az írás. A döntés tehát itt is inkább függőben van.

Nehemiás könyvéből többen próbálnak kiolvasni egyfajta Nehemiás-memoárt (Denkschrift), aminek talán több történeti értéket tulajdonítanak általában. A Neh 1,1–7,5; 12,31–43; 13,4–31 valóban viszonylag jó elhatárolható egység, amelynek formája megegyezik a kor fogadalmi irataival (Votivinschrift), különösen is Udzsahorresznet emlékezéseivel, aki a Kr.e. 5. század végén hasonló erőfeszítéseket tett Felső-Egyiptomban.⁷ Persze, főként a fogság utáni vezető emberek említése a 12. és 13. fejezetben veti fel azt a gyanút is, hogy esetleg az újonnan formálódó elit legitimációját kereste volna ebben az iratban, s ez esetben később keletkezett szövegekkel is dolgunk van a memoárban. Ismét azt kell mondjuk: a dokumentum mögé kerüléshez valamilyen egyéb kritériumra lenne szükség, s csak akkor tudnánk eldönteni, hogy eredetiben megmaradt-e Nehemiás emlékezése, vagy későbbi manipulációnak lett kitéve. Összességében azonban találó volt P. R. Davies Budapesten elhangzó véleménye: Nehemiásról tudjuk, hogy a Kr.e. V. században működött; Ezsdrásról nem tudjuk, hogy nem később-e (ő a Kr.e. II. századot említette, fentebb inkább III. századot mondtunk). Tény azonban, hogy olyan jó leírást Jeruzsálem geográfiájáról a babiloni fogság után hosszú ideig nem kaptunk, mint amit Neh 3 ad⁸; az is tény, hogy a könyv végén szereplő megjegyzés

⁶ B. Becking bizonytalán helyesen érvel úgy, hogy a törvény (*tóra*) értelmében jelentős szerepe van a társadalom – értsd itt: a Perzsa Birodalom egy meghatározott csoportja – önértelmezésének, a templom és a kultusz társadalomformáló szerepének, de a társadalom határai is ki vannak jelölve a törvény által (lásd az idegen asszonyok elbocsátását. Így tanulmánya: *The Idea of Thora in Ezra 7–10: A Functional Analysis*, in: *Ezra, Nehemiah, and the Construction of Early Jewish Identity*, FAT 80, Tübingen, Mohr Siebeck, 2011. 43kk.

⁷ Lásd itt J. Blenkinsopp, *The Mission of Udjahorresnet and Those of Ezra and Nehemiah*, *JBL* 106 (1987), 409–421. Beszámoltam már erről korábbi tanulmányomban: *Ezsdrás személye és műve*, *Studia Nova* 1 (1994/2), 35–64.

⁸ O. Lipschits alaposan megvizsgálja ezt a passzust, és úgy látja, hogy ugyan ügyesen van beillesztve a Nehemiás-memoárba a fal újjáépítésének listája, mégis más forrásból táplálkozik. Ráadásul nem egységes: az egyik lista bizonytalán a falrészletek felújítására vonatkozott, a másik a kapuk felállítására. A szerző szerint vélelmezhető, hogy a listák még az újjáépítés tervezési időszakában készültek, és ennek alapján végezték a munkálatokat. Lásd O. Lipschits, *Nehemiah 3: Sources, Composition, and Purpose*, in: I. Kalimi (ed.), *New Perspectives on Ezra–Nehemiah. History and Historiography, Text, Literature, and Interpretation*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2012, 73kk. A tanulmány nyilván párbeszédet folytat T. Reinmuth könyvével: *Der Bericht*

Eljásíb unokájáról (Jójadá fiáról), ti. hogy Szanballat leányát vette feleségül, s ezért elüzetett Jeruzsálemből, inkább itt történeti, s Josephus Flavius beszámolója arról, hogy ez a férfi lett később a Garizim hegyén épült szentély első főpapja, már másodlagos: azzal függ össze, hogy Josephus Flavius dezavualni akarta a szentélyt, s ezért III. Szanballatra, ill. a Nagy Sándorral történt egyezkedésre utal. Hasonlóképpen nincs okunk kételkedni abban sem, hogy a hazatértek listája az Ezsd 2 = Neh 7-ben *grosso modo* megfelel a valóságnak, még akkor is, ha az eltérések nyilván mutatják, hogy a lista manipulációnak volt kitéve⁹ – de hát aki a régi vagyron restitúciójának kérdésével egy kicsit is foglalkozott, az tudja, hogy az ilyesmi igenis történeti jelenség!

Vannak persze olyan szakaszok is, amelyeknek a történetisége ugyan kérdéses, de nem tudunk mit kezdeni kérdéseinkkel: Valóban elhiggyük, hogy a törvény inaugurációja úgy történt, ahogy meg van írva a Neh 8-ban? Ráadásul ez a szakasz nem is ismeri Nehemiást, így lehet, hogy szerzőségben nincs is köze hozzá! Jól elképzelhető, hogy valaki később írta meg a törvény kihirdetésének történetét – de hogy jó munkát végzett ebben az esetben, azt aligha vonhatjuk kérdésbe: a történeti helyzetbe ui. jól illik ez az aktus. Hasonlóképpen el kell fogadjuk, hogy ugyanebben a fejezetben a lombsátrak ünnepének megtartása ugyan lehet későbbi, sőt tendenciózus leírás is. Mégis meg kell hagynunk azt is, hogy ez az első dokumentuma annak a karriernek, amit ez az ünnep a fogság utáni zsidóság körében befutott a későbbiekben, még akár a páska rovására is! A Neh 9, Nehemiás imája is régóta foglalkoztatja a tudósokat; Rendsburg hipotézise ha nem is hozott bizonyosságot, jó okkal feltételezi, hogy ez a passzus még a babiloni fogság előtt született, hiszen annyira tisztán

Nehemias. Zur literarischen Eigenart, traditions-geschichtlichen Prägung und innerbiblischen Rezeption des Ich-Berichts Nehemias, OBO 183, Göttingen/Freiburg, Vandenhoeck & Ruprecht/Universitätsverlag, 203.

Jegyezzük meg, hogy az Isaac Kalimi által kiadott kötetben Lipschits tanulmányát David Ussishkin cikke követi: On Nehemiah's City Wall and the Size of Jerusalem during the Persian Period: An Archaeologist's View, 101kk, ahol a szerző azt hangsúlyozza, hogy az újjáépítés nyilván nem csupán technikai kérdés volt, hanem az új társadalom szervezésének része. Ez talán magyarázza azt, hogy ez az építkezés miért nem igazolható a régészet által. – Persze, mindehhez hozzáfűzhetjük: az említett idő óta oly sok minden történt Jeruzsálemben! Dávid városában a sziklaágyat viszonylag hamar elérhették az építők, így értelemszerűen nem sok mindent lehet megtalálni régi korok emlékeiből.

⁹ Természetesen sokakat érdekel egy ilyen lista történeti értéke, vagy hogy úgy mondjuk: az esetleges változások története a listában. Legutóbb P. Reddit vállalkozott egy ilyen rekonstrukcióra. Szerinte az Ezsdrás-Nehemiás szerkesztőjének rendelkezésére egy korábbi (talán a Kr.e. VI. század végére visszanyúló) lista állt, amely összeírta a területen lakó családokat – ezt látjuk az Ezsd 2,2b-58 // Neh 7,7b-60 versekben. A kiegészítés célja az, hogy ezt a listát az V. század utolsó harmadára aktualizálják, ill. a kontextushoz kössék. Ezt látjuk az Ezsd 2,1-2a // Neh 7,6-7a versekben, amihez Nehemiás könyvében még egy rövid jegyzet is járul átvezetésként a templomnak szánt adományok történetéhez. Lásd P. L. Reddit, The Census List in Ezra 2: A Suggestion, in: I. Kalimi (ed.), i.m., 223kk.

deuteronomiumi teológiát tükröz.¹⁰ Viszontkérdésünk azonban nyilvánvaló: vajon milyen teológiát föltételezünk Nehemiás részéről, ha nem a deuteronomiumit?

A dokumentumok kiértékelése tehát eléggé bizonytalan területre visz bennünket Ezdrás és Nehemiás könyvében. Sajnos nem független ettől a kérdéstől, s mégis föl kell tennünk: hogyan képzeljük el már most a két könyv előállítását? A Krónikás történeti művének kronológiai rendje immár a múlté, viszont annál jobban szembeszökik, hogy a két könyv felosztása meglehetősen eltérő képet mutat. Ezdrás 1–6 megpróbál egy kompakt (értsd: összenyomott, és egyáltalán nem az idő folyásának megfelelő) történetet írni az elmúlt durván 80 esztendő eredményeiről. Hogy ez a történetírás nem volt szokatlan, arra H. G. M. Williamson mutatott rá.¹¹ A könyv második fele (7–10) viszont Ezdrás működését írja le. Ezzel szemben Nehemiás könyve inkább követi az általunk jól elképzelhető időrendet: az 1–7 Nehemiás hazatérését, ill. Jeruzsálem falainak a helyreállítását írják le, ezt követően pedig (8–13) az új társadalom megszervezését tárgyalja a könyv, értsd ezen: először a törvény inaugurálását (ide értve a lombsátrak ünnepének megülését is), majd pedig Jeruzsálem benépesítését, ill. a lévíták és templomszolgák rendjét, végül pedig az idegenek kirekesztését a gyülekezetből. Vannak tehát olyanok, akik a két kompozíció kapcsán úgy vélik: a két könyv nem tartozik egybe – így pl. VanderKam is. Nagyon erős hangsúly van e modell szerint azon, hogy a hazatérők két listája kizárja a közös keletkezést, de a lévíták szerepének eltérő megítélése, ill. a két bűnbánati ima eltérő tartalma is ezt sugallja. Kratz nagyon szívesen látja

¹⁰ G. A. Rendsburg cikkében egyértelműen utal A. C. Welch korábbi tanulmányaira, amelyek szintén a Neh 9 korábbi keletkezése mellett szóltak: *The Source of Nehemiah IX*, *ZAW* 47 (1929), 130-137, illetve *The Share of N. Israel in the Restoration of the Temple Worship*, *ZAW* 48 (1930), 175-187. Érvelése azonban átfogó jellegű: szerinte egy sor nyelvi sajátosság utal arra, hogy északi illetőségű szöveggel van dolgunk. Lásd tanulmányát: *The Northern Origin of Nehemiah 9*, *Biblica* 72 (1991), 348-366. „In short, an Israelite community continued uninterruptedly in the regions of Samaria and Galilee, regardless of the occupation of their land by the Assyrians and Babylonians...” (366)

Rendsburg kritikáját lásd M. J. Boda, *Praying the Tradition. The Origin and the Use of Tradition in Nehemiah 9*, *BZAW* 277, Berlin/New York, W. de Gruyter, 1999, 15-16. Ő úgy gondolja, hogy az ima a perzsa korban létrejövő Jehúd tartomány létrehozóinak az erőfeszítését tükrözi, amellyel a régi tradíciókat megtartani akarták, de az új helyzetben alkalmazták is.

Sajnos Boda érvelése sem teljesen meggyőző. Annál sokkal általánosabb jellegű az ima, semhogy pontos datálást tudjunk adni keletkezésére. Magam részéről változatlanul tartom azt, amit korábban írtam: nem mondhatunk semmi többet, mint hogy az ima a deuteronomiumi teológián nyugszik (ezt a fenti tudósok is vallják), s hogy a deuteronomiumi teológia használata a fogság utáni korban oly gyakori, hogy ezen sem csodálkozunk nem lehet, sem pedig ennek alapján további pontosítás is lehetetlen. Vö. tanulmányomat: *A bűnbánat Ezdrás és Nehemiás könyveiben*, *Studia Caroliensia* 2 (2001/3), 15-22.

¹¹ Mindenesetre elgondolkozhatunk H. G. M. Williamson kommentárjával (*Ezra, Nehemiah*, Waco, Word Books, 1985, xlvi lapja), hogy vajon miért csak Nehemiást említi a Sír 49,13 – és miért hagyja el Ezdrást. Vajon lehet ebből arra következtetnünk, hogy Jézus ben-Sírák még nem ismeri Ezdrást? Ez ugyan *argumentum e silentio* lenne, mégis megfontolandó! Az idézet: „Nehemiás volt – emléke sokakét fölülmúlja! –, aki ismét felhúzta az összedőlt falainkat, kapukat és tolózákat állított, újjáépítette lakóhelyeinket.” Jegyezzük meg: ez a vers nyilván ismeri Nehemiás könyvének szövegét. Az emlék, a kapuk és tolózarak említése nyilván a könyvből származik.

folyamatként a két könyv keletkezését, aminek magja a jeruzsálemi falak újjáépítésének története lehetett.¹² Erre épülhettek azok a passzusok, amelyek Nehemiás személyes elbeszéléseit tartalmazzák, s így illusztrálják a főváros újbóli felépítését. A törvény inaugurációja harmadik réteggként járulhatott mindehhez hozzá; ezt nyilván mutatja főként a Neh 8 (de az azt követő passzusok relatív izolációja a könyvben). Nehemiás könyvének végső formája azonban már hellenista korban alakult ki, s célja az volt, hogy hellén mintára képezzen egy fogság utáni zsidó történetkönyvet. Ezsdr 1–6 hasonló történetírásként e korban társult a már meglévő Nehemiás könyvéhez; végül a 7–10 a törvényalkotó Ezsdrásról a Neh 8-hoz kapcsolódva a törvény létrejöttét illusztrálják.

Nem kevésbé érdekes, és nem kevésbé bizonytalan Pakkala nézete, aki inkább Ezsdrás törvényét tartja eredetinek: Ezsd 7 (részben); 10 és Neh 8. Az „Ezsdrás-forrás” háttérében az 5Móz 7,1-6 állhatott, s ezt „írták tovább” (Fortschreibungen) oly módon, hogy Ezsdrásból papot csináltak jöllehet eredetileg csak a Tóra írónoka volt). Ehhez társultak Nehemiás emlékezései, de ezeket is tovább írták, amit különösen a léviták iránti érdeklődés mutat.¹³ – Nem sokkal egyszerűbb folyamatot feltételez J. L. Wright sem a Nehemiás-memoár előállása esetében: nem kevesebb, mint hét réteget lát folyamatos előállítás során összedolgozottnak, ami első pillanatra talán fantasztikusnak tűnik, de alapos vizsgálat alapján mégis valószínűnek

¹² Nagyjából a W. Dietrich/P. Mathys/T. Römer/R. Smend által kiadott *Die Entstehung des Alten Testaments*, Stuttgart, Kohlhammer, 2014, 584-585 lapjain láthatjuk így összefoglalva a két könyv előállításának hipotézisét.

¹³ Lásd J. Pakkala, *Ezra the Scribe. The Development of Ezra 7-10 and Nehemiah 8*, BZAW 347, Berlin/New York, W. de Gruyter, 2004, 291: „The development of the Ezra Material has proven to be much more complex than is usually assumed in research. The text was exposed to large editorial additions and small changes for at least two centuries. It was gradually inflated by successive editors and eventually also combined with other, originally unrelated texts (Ezra 1-6 and the Nehemiah Memoir), which had a decisive impact on the final form of EM. The EM, as well as the rest of Ezra-Nehemiah, can be characterized as a constantly expanded corpus, a ‘snowball’. This result corresponds with the redaction history of many other books in the Hebrew Bible (e.g., DH, Jeremiah and other books of the prophets) but my come as a surprise to many scholars who have assumed Ezra-Nehemiah to be a relatively unedited composition.”

Ez nagyjából rendjén is lenne: elképzelhető, sőt igen valószínű, hogy egyes daraboknak Ezsdrás és Nehemiás könyvében megvolt az előtörténetük, így valóban a törvény inaugurációjának, Ezsdrás hazatérésének, vagy a Nehemiás-émlékiratnak. Pakkala inkább azt a kérdést nem válaszolja meg, hogy ha így van, akkor miért nem látunk olyan méretű egyenetlenségeket a két könyvön belül, mint például az általa idézett Deuteronomiumi Történeti Mű esetében. Világos pl., hogy Ezsdrás genealógiája (7,1-6) szekunder, de jól illik az összefüggésbe, nevezetesen Ezsdrás hazatérésének liturgikus rendjébe, ill. a törvényhozás papi funkciójába. Bizonyos, hogy Neh 8 nem igazán jó helyen van a kanonikus rendben, de tartalmilag semmi ellentmondás a könyv többi részével nem állapítható meg.

Ha Ezsdrás-Nehemiás keletkezése folyamatos előállítás eredménye (successive editions), úgy egy sor ellentmondást kellene fölfedeznünk, hiszen a nem közvetlenül kapcsolódó anyagokkal való összeütközés elkerülhetetlen (lásd DTM). Ha több kiadói tevékenységről beszélhetünk, úgy különböző koncepcióknak kellene kiténnünk a vizsgálatból (így Jer). Ha pedig több időből származó anyag egyszeri egybeszerkesztéséről lenne szó, akkor legalább az egybeszerkesztés időpontjának jellegzetességét kellene tudnunk megmondani. – A lehetőségek között Pakkala nem dönt; igaz, más is meglehetősen tanácstalan e kérdésben.

látszik.¹⁴ Wright feltételezi, hogy a legrégebb anyag Nehemiás emléke lehetett a falak újjáépítéséről, amit kiegészített a 2. fejezetben az építők jegyzéke. A harmadik réteg ismét kiegészítette az előzőket, és a fal építését már pozitív nemzeti összefogásként ábrázolja. A negyedik réteg Nehemiást immár helytartóként ábrázolja, az ötödik pedig ezt kiegészíti Nehemiás „extra muros” tevékenységével. A hatodik rész Wright szerint már feltételezi az Ezsd 1–6 ismeretét, s főként Jeruzsálem benépesítésével foglalkozik, a hetedik rész pedig feltételezi, hogy az Ezsd 7–8, valamint a 9. és 10. fejezet immár kiegészítette az Ezsd 1–6 történetírását, és a templom és a Tóra megszervezésével foglalkozik.

Ha a forrásokról beszélünk, akkor nyilván nem maradhat el a redakció szempontja sem: milyen elvek szerint dolgozták egybe a különböző forrásokat? Minél több forrást feltételezünk azonban, annál inkább bonyolult lesz ez utóbbi kérdés is! K.-J. Min¹⁵ ügyesen próbálja leegyszerűsíteni a problémákat azzal, hogy történeti összefüggésekre vezeti vissza a redakció szempontjait: szerinte az Ezsd 1–6 Kürosz ediktumának zsidó feldolgozása, csakúgy, mint ahogy az Ezsd 7–10 és a Neh 8–10 I. Artaxerxész első, majd a Neh 1–7 és 11–13 második ediktumára. Szerinte feltűnő, hogy hányszor említi az Ezsd–Neh a lévítákat – úgyhogy véleménye szerint a második templom köré szerveződő lévita körök folyamatos reakcióit olvashatjuk e történeti műben. Min eléri, hogy ezáltal a szerzői kör, illetve a történelmi összefüggés feltárása által kézzel fogható legyen a redakció, sőt redakciók sora. Talán azonban éppen ezért gondolhatjuk, hogy e téren még további kutatások is lesznek, s Min könyve nem jelenti a végső szót a redakcionális folyamatok azonosítása kérdésében!

A teóriák bizonytalanságát jó részben az okozza, hogy még mindig nem világos a keletkező Pentateuchos és az Ezsd–Neh viszonya. Erről ugyan korábban részletesebben írtam, de változatlanul vita tárgyát képezi, hogy valaki úgy gondolja-e: a teljes Pentateuchoshoz

¹⁴ J. L. Wright, *Rebuilding Identity. The Nehemiah-Memoir and its Earliest Readers*, BZAW 348, Berlin/New York, W. de Gruyter, 2004. – Természetesen érthető, ha a hagyományos exegézisen nevelkedett olvasó először idegenkedik ettől a már atomizálónak tűnő analízistől. Ha így lenne, akkor néhány példára utaljunk: a Neh 1 végigolvasása során fel kell tűnjön, hogy az első három vers személyes hangú beszámolója után egy olyan ima következik, ami nyelvezetében deuteronomista színezetet árul el (a szövetség megtartása Isten részéről, bűnvallás és Isten törvényére való emlékeztetés szerepel benne). Ez azonban nem csak az első három verstől idegen, hanem a 2,1kk tovább folytatott személyes beszámolójától is. Az ima tehát nem ugyanabból a forrásból táplálkozik! – Ugyanezt hasonlóképpen láthatjuk a 2,11kk és a 3. fejezet geográfiai leírásaiból: ugyanazt a területet írják le, de a Neh 2 csak félig járja körül Jeruzsálemet, míg a 3. fejezet teljesen szisztematikus. A nyugati fal leírásában azonos nevek is előfordulnak (Völgy-kapu, Szemét-kapu, Forrás-kapu), de eltérés is van (Király-tó, ill. Selah-tó). Ebből az következik, hogy ismét különböző forrásokkal kell számolnunk! A 3. fejezet szisztematikusán írja le a városfal újjáépítését, de szempontjai nem azonosak: az építők gyakran azok, akik az illető falrész mellett laknak, máskor egy-egy foglalkozást üzők (akik szintén az illető falrész környékén lakhatnak), máskor pedig azon település lakói, akik az illető falrészszel szemben laknak. Bárhogy legyen is: jellegénél fogva a Neh 3 eléggé különbözik a Neh 4,9kk harcos újjáépítésétől – itt ismét másik forrással kell számolnunk.

¹⁵ Kyung-jin Min, *The Levitical Authorship of Ezra-Nehemiah*, JSOTS 409, London/New York, T. & T. Clark, 2004.

kapcsolódott Ezsd-Neh (így kb. E. Otto), esetleg csak a Deuteronomiumhoz (így Kellermann), vagy talán a papi törvényhez, különösen a Szentség-törvényhez. Pakkala maga úgy tartja, hogy a különböző továbbírások a Pentateuchos egyes rétegeit jelentik – ez esetben azonban hiba lenne hellenista korra datálnunk a két könyv előállítását. A két könyv előállításának tisztázásában azonban a végső szót még aligha mondták ki!

Visszatérve a bevezetőben említett kérdésekre: tekinthető-e történetírásnak Ezsdrás és Nehemiás könyve. Úgy gondolom, Gertz könyve¹⁶ jól fogalmazza meg a választ, természetesen az igen értelmében: „*Historisch* gehört die Entsendung Esras und Nehemias in den Zusammenhang mit dem persischen Interesse an einer politischen Stärkung der Provinz Jehud als Grenzposten zu dem immer wieder gegen die persische Oberherrschaft rebellierenden Ägypten. *Literarisch* steht im Mittelpunkt die Beschreibung Esras und Nehemias als religiöse Reformer Jehuds.” – A történelmi hely tehát jól fel van vázolva e két könyvben, a források dokumentum értéke is vitathatatlan.¹⁷ Nyilvánvaló, hogy az ábrázolás korabeli szempontoknak felel meg, s nem későbbi korok fikciója: a közösség materiális és szellemi erősítésének különböző szempontjait sikerül fölfedeznünk az elbeszélésekben. Történetírásról van szó tehát, a szó klasszikus értelmében, s a magyarázatnak nem is annyira az a feladata, hogy ezt az ókori történetírást maivá formálja át, hanem inkább az, hogy megmutassa: az első olvasók számára milyen jelentőséggel bírt ez az irodalmi és vallásos erőfeszítés.

Karasszon István

¹⁶ J. C. Gertz (Hg.), *Grundinformation Altes Testament. Eine Einführung in Literatur, Religion und Geschichte des Alten Testaments*, UTB 2745, Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht, 2006, 497 (idézet Markus Witte tollából)

¹⁷ Ne tévesszen meg bennünket, hogy a történelmi hely kijelölése azért vitákkal tarkított! Nagyjából azonban stabil eredménynek mondható az, amit R. Albertz ír le cikkében: Purity Strategies and Political Interests in the Policy of Nehemiah, in: S. Gitin/J. E. Wright/J. P. Dessel (eds.), *Confronting the Past: Archaeological and Historical Essays on Ancient Israel in Honor of William G. Dever*, Winona Lake, Eisenbrauns, 2006, 201: „... Nehemiah’s first interest was to provide the province of Judah with a more, independent, secure, and respected political status. He recognized the reconstruction of the Jerusalem wall to be both a strategic measure and a political symbol of Jerusalem’s new independence, security, and self-confidence (Neh 2:17). The walls would stop the interference of Judah’s neighbors, the gates would control access to the capital and its temple, and the building process undertaken with the consent of all people and completed in the shortest possible time would prove that ‘those feeble Jews’ – as Sanballat mocked (Neh 3:34) – were able to achieve a great deal. It is not by chance that the Nehemiah Memoir underscores how impressed the neighbors were...”